

Igor Grdina

Nekaj opazk o Šušteršičevi politiki pred in med prvo svetovno vojno

Zgodovina ni samo minula realnost, temveč tudi velik domišljjski potencial. Neuresničene zamisli ne sodijo zmerom v rubriko nemogočih idej; v času, ko so bile porojene, so se zdele morebiti prav toliko utemeljene kot tiste, ki so jim »igre menjav« namenile usodo živih spreminjevalk sveta. »Brez programa, brez smeri, brez neogibne razrešitve je raztrgana improvizacija zgodovine, pripravljena iti z vsakim. Vsakdo more vanjo vložiti svoj stih,«¹ pravi Hercen.

Seveda smo v Srednji Evropi bolj kakor njegove navajeni hegeljanske paradigme mišljenja zgodovine kot globoko smotrne izmenjave tez, antitez in sintez: vse poti vodijo k cilju. Svet se razvija, ne samo spreminja. Ta predpostavka določa »slovar«, v katerem se giblje ne samo naš jezik, temveč tudi naše razumevanje. Ljudje, ki so zastavili svoje najboljše moči za izgubljeno stvar, se nam pogosto zdijo čudni, morebiti celo nerazsodni. Toda to je le predsodek, saj se v zgodovini godijo tudi najbolj neverjetne reči. Samo en primer: 12. aprila 1913 je v ljubljanskem Mestnem domu Ivan Cankar govoril o jugoslovanskem problemu ter se zavzel za mazzinijevski pristop k reševanju tega političnega vozla. Kdo bi tedaj imel njegove besede: »/N/ajnaravnejša rešitev jugoslovanskega vprašanja /tj. ustanovitev »zvezne republike jugoslovanske«/ se nam vsem zdi /.../ utopija in je morda res. Ovire so tako silne in mnogoštevilne, da se nam zde popolnoma nepremagljive. Utopije pa imajo že od nekdaj to čudno lastnost, da se po navadi uresničujejo,«² za kaj drugega kot čisto retoriko? Celo cesarsko-kraljeve oblasti so bile takšnega mnenja in so pisatelja vtaknile pod ključ samo za teden dni, čeprav je med drugim izjavil tudi: »Zgodovina nas /.../ uči, da je bila neumnost avstrijske diplomacije zmerom največji blagoslov za evropske narode. Če bi avstrijskih diplomatov ne bilo, bi se bilo rojstvo Velike Nemčije in Velike Italije najbrž hudó zakasnilo. Tudi zdaj je že z vso gorečnostjo na delu in morda se ji sčasoma res posreči, da utelesi jugoslovansko utopijo.«³ Ironistični umetnik je videl v prihodnost dlje in jasneje kot politični veščaki (edino to je pozabil povedati, da nekatere utopije tudi po uresničitvi ostanejo zgolj utopije); motili so se tisti resnobneži, ki so Francu Jožefu postavljali spomenike, prav pa so imeli oni duhoviteži, ki so jih krasili z nočnimi posodami...⁴

Danes *vemo*, da so se tisti Slovenci, ki so med 1. svetovno vojno stavili na avstrijskega konja, grdo ušteli v svojih računih. Toda: mar lahko rečemo, da *razumemo* njihovo ravnanje? Med pomenskima poljema glagolov *vedeti* in *razumeti* pogosto zija komaj premostljiv prepad. Kakšne so bile pobude »nekronanega vojvode kranjskega« Ivana Šušteršiča, njegove »desne roke« Evgena Lampeta in četice njunih pristašev, ki so vse do bridkega konca vztrajali

¹ I. Prijatelj, Izbrano delo II, Ljubljana 1970, 22. Prim. še: F. Copleston, Filozofija u Rusiji, Beograd 1992, 97–100, 105–115.

² I. Cankar, Izbrano delo I, Ljubljana 1970, 317.

³ I. Cankar, n. d., 318.

⁴ V Ljubljani se je to zgodilo 18. avgusta 1910, torej na monarhov rojstni dan; prim. I. Hribar, Moji spomini II, Ljubljana 1984, 115; 607.

na potaplajoči se črno-žolti barki? Mar ti močje res niso videli znamenj časa, ali pa so si le zamislili neustrezne odgovore na tedaj aktualne izzive?

Zahodni del habsburške monarhije naj bi po predstavah avstrijskih Nemcev – zlasti tistih liberalne provenience – v bistvu funkcioniral kot njihova nacionalna država. Ernst von Plenner je 29. aprila 1881 v dunajskem državnem zboru podal eno najznačilnejših izjav o tem: »Zahteva absolutne enakopravnosti je zmota, ker tako v življenju posameznika kakor narodov ni absolutne enakosti, in nenemške narodnosti v Avstriji morajo sprejeti v interesu avstrijske države neko mero, ne rečem podrejenosti, ampak priznanja izvršenih nacionalnih dejstev.«⁵ To je pravcata dialektika v praksi: drugi narodi naj ne bodo podrejeni, vendar pa naj vzamejo na znanje nemško privilegiranost, ker je to edini način, da bo monarhija kolikor toliko stabilna.

Kakor dokazuje Francjožefovo ravnanje med krizo, ki je izbruhnila po Badenijevih jezikovnih odlokih leta 1897, so Plennerjevimi besedam vsaj na dvoru tenko prisluhnili in si jih dobro vtisnili v spomin: liberalni pol nemškoavstrijske politike je bil preveč močan in preveč zagledan v cesarstvo Hohenzollernov, da bi si katera koli dunajska vlada lahko privoščila njegovo popolno nezadovoljstvo. Res je cislajtanski ministrski predsednik grof Stürgkh – kakor v svojem dnevniku pričuje Evgen Lampe – poudarjal, da dve nemški državi druga poleg druge nista mogoči (zato naj bo wilhelmski Reich nemški, Avstrija pa poliglotska),⁶ toda v praksi je marsikaj kazalo na to, da sta. Ko je izbruhnila 1. svetovna vojna, je državni aparat vneto dokazoval, da je imel pisatelj Lojz Kraigher povsem prav, ko je v romanu Kontrolor Škrobar sarkastično zapisal: »Saj razumete: Nemec je lojalen, Slovenec je upornik v Avstriji.«⁷ 11. oktobra 1914 je Lampe denimo v svoj dnevnik zabeležil vest, da so bile proti slovenskim katoliškim poslancem na Štajerskem (Korošcu, Rožkarju, Pišku, Benkoviču in Verstovšku) podane ovadbe, češ da so veleizdajalci – ker so delali za trializem (natančneje: za razširjeni trializem, kakršnega je v letih pred veliko vojno najbolj vneto zagovarjal Ivan Šušteršič) in kdaj pa kdaj vzkliknili *Proč od Gradca!* Rožkar je bil celo aretiran. Šele intervencija z najvišjega mesta – ministrski predsednik Stürgkh je po Šušteršičevem pripovedovanju šel k cesarju in mu dokazoval, kako zgrešene so takšne poteze s političnega gledišča (saj ustvarjajo nezadovoljstvo pri državi nadvse lojalnem slovenskem narodu) – je ustavila najhujše persekucije vojaških oblasti, ki so se najbolj eksponirale pri uveljavljanju odkrito nemškega političnega kurza v monarhiji.

Za razumevanje ravnanja Ivana Šušteršiča in njegovih najtesnejših sodelavcev, ki so po letu 1912 vedrili in oblačili na kranjskem nebu, je ključnega pomena dejstvo, da so se dobro zavedali, kako zelo je začetek svetovne vojne premešal karte v avstrijski politiki. Od te premise dalje je vse povsem logično. Ogrožena je bila kranjska deželna avtonomija; pod vprašaj so bili postavljeni velikopotezni načrti za gospodarsko okrepitev Slovencev, ki naj bi bila – zlati po mnenju Evgena Lampeta – temelj politične moči naroda v prihodnosti.⁸ Treba je bilo braniti pridobljene pozicije in ohraniti perspektivo za bodoči razcvet. Skrajni krogi v habsburški armadi z generalom Alfredom Kraussom na čelu so se med veliko vojno namreč lotili celo boja proti slovenskim simbolom: leta 1916 so energično podprli zahtevo kranjskih Nemcev, da se belo-modro-rdeča kranjska zastava, ki je identična s slovenskim narodnim praporom, spremeni.⁹ Šušteršič kljub svoji popolni vdanosti dinastiji in monarhiji ni mogel

⁵ I. Prijatelj, Slovenska kulturno-politična zgodovina 1848–1895, 5. zvezek, Ljubljana 1966, 36.

⁶ Dnevnik Evgena Lampeta, 8. avgust 1916; hrani Nadškofijski arhiv v Ljubljani.

⁷ L. Kraigher, Kontrolor Škrobar, Maribor 1973, 117.

⁸ M. Škerbec, Pregled novodobnega slovenskega katoliškega gibanja, 2. del, Cleveland 1957, 79.

⁹ Dnevnik Evgena Lampeta, 2. in 28. junij, 8. julij, 8. in 29. avgust 1916. Tržaški cesarski namestnik Fries Skene je leta 1916 generala Kraussa označil za najhujšega nemškega nacionalca, kar jih je kdaj koli videl

računati s kakšno večjo podporo civilnih oblasti; v začetku decembra 1914 je lahko na lastna ušesa slišal, kakšno je stališče ministrskega predsednika Stürgkha o takih rečeh: na izjavo kranjskega deželnega glavarja o tem, da se še nikoli ni toliko obljubljalo na račun drugega kakor v tistih dneh, je šef vlade odgovoril s parabolo: »Nekoč je bil vojni minister, ki je dejal: Udarci, ki jih kdo drugi dobi, mene nič ne bole.«¹⁰

Vsakodnevni stiki z vojaštvom so Šušteršiča in njegove privržence prepričali, da bi vsaka večja politična sprememba v Avstriji med vojno samo okrepila nemške pozicije, oslabil pa položaj vseh drugih narodov. Navsezadnje so bili avstrijski Nemci najbrž edina narodnostna skupina, ki je hotela v času svetovnega spopada državo, v kateri je imela odločujočo besedo, zmanjšati, ne pa je povečati: predsednik »Deutscher Nationalverbanda« Gustav Gross je npr. že konec avgusta 1914 predlagal, da bi Galicijo in Dalmacijo izključili iz dunajskega državnega zbora in na ta način pospešili uveljavitev nemščine kot državnega jezika¹¹ (poleg tega bi vzpostavili nemško-avstrijski gospodarski parlament, ki bi najbrž deloval v smislu Bismarckovega severnonemškega »carinskega parlamenta« v letih 1866–1871).

Zato ni presenetljivo, da se Lampe ni mogel ogreti za drzne kombinacije Janeza Evangelista Kreka. Ta katoliški prvak je namreč po izbruhu vojne brez vednosti načelnika (Vse)Slovenske ljudske stranke navezal stike z avstrijskimi politizirajočimi generali in polkovniki, ki so se zavzemali za avtoritarno in neustavno reševanje težkih notranjepolitičnih problemov dvojne monarhije.¹² Krek je 10. avgusta 1915 dejal Lampetu: »Samo vojaštvo more izvesti združenje Slovencev in Hrvatov. Je že vse pripravljeno; Stürgkh v nekaj tednih pade, njegov naslednik bo vojak iz okolice Franca Ferdinanda. Jaz že imam zveze s temi vojaškimi krogi in imam zagotovila.«¹³ Čeprav Krek Šušteršičevemu adeptu Lampetu ni hotel odkriti vseh kart (vendar se je Kreku zdelo, da bi ga še lahko pridobil za svojo platformo, saj »bojne črte« znotraj (Vse)Slovenske ljudske stranke še niso bile čisto jasno potegnjene), je vendarle dal vedeti, da potekajo njegove zveze z vojaško camarillo preko Zagreba, saj je svojega sogovornika vabil na pot v hrvaško prestolnico.

Za kaj je pravzaprav šlo, se je razkrilo že pred koncem vojne; 15. maja 1918 je v saboru ban Antun pl. Mihalovich izjavil, da je Čista stranka prava (frankovci; dr. Ivo Frank in dr. Aleksander Horvat) na temelju lažnega prikazovanja lokalnih prilik in nepravil zahtevala zadušitev vsega parlamentarnega in konstitucionalnega življenja na Hrvaškem ter uvedbo vojaškega komisariata.¹⁴ Ban je potem obelodanil dokumente o mračnem komplotu, ki so bili

(dnevnik Evgena Lampeta, 21. julij 1916).

¹⁰ Dnevnik Evgena Lampeta, 2.–5. december 1914.

¹¹ J.W. Boyer, *Culture and Political Crisis in Vienna. Christian Socialism in Power, 1897–1918*, Chicago-London 1995, 381. Dalmacija naj bi prešla pod ogrsko državno polovico, Galicija pa bi bila del Poljske pod vlado habsburške dinastije.

¹² V tem smislu sta bila eksponirana predvsem general Alfred Krauss in polkovnik Oskar Hranilović; prim. J.W. Boyer, n. d., 390. Poleg njiju je kot pristaša »trde linije« treba omeniti še Johanna Eichhoffa, visokega civilnega uslužbenca z notranjega ministrstva, ki je bil prideljen štabu armadnega vrhovnega poveljstva.

¹³ Dnevnik Evgena Lampeta, 10. avgust 1915. Prim. še I. Šušteršič, *Moj odgovor*, (brez navedbe kraja) 1922, 156. Strmoglavljeni »nekronani vojvoda kranjski« poudarja, da so se t. i. klerikali brez vednosti (vodstva Slovenske ljudske) stranke pogajali z avstrijskimi vojaškimi krogi o ustanovitvi »male Jugoslavije« in so pri tem govorili: »Brez žrtve ne gre!« Da ima Šušteršič v mislih prav Krekove kombinacije, dokazuje Lampetov dnevnik (tam je pod datumom 10. avgust 1915 zapisano, da je Krek na Lampetovo vprašanje, kaj bo s štajerskimi in koroškimi Slovenci, če pride do preureditve monarhije pod patronatom vojaštva, odgovoril: »Žrtve bodo pač morale biti.«). Prim. še tale odlomek iz Mojega odgovora (str. 163, 164): »Dr. Krek je bil načelen centralist. /.../ Šel je celo tako daleč, da je v strankinih krogih odkrito propagiral misel, naj bi se cela deželna uprava, avtonomna in državna, izročila v roke avstrijskega generala; meni /tj. Šušteršiču/ je pa prisodil za ta slučaj mesto 'civilnega komisarja' pri tem, brez dvoma nemškemu generalu.«

¹⁴ B. Krizman, *Hrvatska u prvom svjetskom ratu. Hrvatsko-srpski politički odnosi*, Zagreb 1989, 179.

najdeni med preiskavo pri dr. Vladimirju Sachs – do nje je prišlo zaradi čevkljivosti neke kuharice! –, in izkazalo se je, da je omenjena stranka sredi leta 1915 poslala vojaškemu vodstvu več spomenic. Najdelikatnejša je bila datirana s 24. junijem 1915; v njej se je za Hrvaško zagovarjala natanko taka rešitev, kot jo je Krek tedaj želel za Kranjsko, tj. militarizacija deželne (samo)uprave.¹⁵ Ker je Walter Lukan s svojimi raziskavami dokazal razmeroma intenzivne povezave Janeza Evangelista Kreka s frankovci sredi leta 1915,¹⁶ ne more biti resnega dvoma, da so bile njegove prejle citirane besede Lampetu v povezavi z intrigami dr. Vladimirja Sachsa, dr. Iva Franka in dr. Aleksandra Horvata. Na to kaže še en indic: Frank in Horvat sta v svojem spisu z dne 24. junija 1915 kot prvega pobudnika zamisli o uvedbi vojaškega komisariata na Hrvaškem navedla Conrada von Hötzendorfa (bojeviti avstrijski vojskovodja jo je lansiral že 16. julija 1914, torej v zadnjih dneh miru!),¹⁷ Krek pa je rešitev pričakoval od militaristične klike, ki je bila blizu ustreljenemu Francu Ferdinandu, se pravi od tistega kroga, ki mu je pripadal inspirator neustavnega kurza politike Čiste stranke prava!

Pri vsem tem je ključnega pomena podatek, da so se nekateri vplivni dunajski faktorji v zadnjih letih podonavskega imperija zelo zanimali za razmere na slovanskem jugu monarhije in so temu prostoru namenjali veliko pozornost. Nikakor niso stavili le na politiko »trde roke«, ki je prišla do izraza v zagrebškem »veleizdajalskem« procesu.¹⁸ Stiki med temi krogi in frankovci so bili vzpostavljeni že pred avstro-ogrsko aneksijo Bosne in Hercegovine, neposredno pred 1. svetovno vojno pa jih je intenziviral dr. Vladimir Sachs, ki je 9. maja 1913 na dolgo in široko konferiral z enim vodilnih »sivih eminenc« prestolniške politike Josephom M. Baernreitherjem.¹⁹ Zato omenjeni zagrebški odvetnik v času 1. svetovne vojne ni po naključju dobil opolnomočja svojih somišljenikov za to, da pri dunajskih civilnih in vojaških oblasteh posreduje za uresničitev njihovega neustavnega »scenarija«. Vsekakor je zanimivo, da se je celo ideja o povezavi Kranjske in hrvaških dežel že pojavljala pri posameznih vplivnih možeh, npr. pri »belvedercu« Karlu knezu Schwarzenbergu (1859–1913).²⁰ V prestolnici ob lepi modri Donavi si take politične blasfemije zaradi razglašanja Trsta za nemško južno pristanišče ni mogel dovoliti ravno vsakdo. Niti na ravni najbolj spekulativne teorije. Človek s takšnimi mislimi je moral videti zelo daleč v prihodnost in se ni smel obremenjevati z aksiomi kričave demagogije »la belle époque«.

Jasno je, da je Krek h frankovskemu komplotu pristopil samo zaradi svojega nacionalnega mišljenja, se pravi zaradi čvrstega jugoslovanstva. Zanj je bilo najpomembnejše

¹⁵ J. Horvat, *Politička povijest Hrvatske*. Drugi dio, Zagreb 1989, 50, 51.

¹⁶ W. Lukan, *Zur Biographie von Janez Evangelist Krek (1865–1917)*, tipkopisna disertacija na dunajski univerzi, 1984, 1. zvezek, 199, 200 (opombi 201 in 202).

¹⁷ J. Horvat, n. d., 50.

¹⁸ Prim. J.M. Baernreither, *Fragmente eines politischen Tagebuches. Die südslawische Frage und Österreich-Ungarn vor dem Weltkrieg*, Berlin 1928. Prav tako J. Horvat, Supilo. *Život jednoga hrvatskog političara*, Zagreb 1938, 299 in dalje.

¹⁹ J.M. Baernreither je vsaj od časa do časa opravljal določene politične posle za prestolonaslednika Franca Ferdinanda; drugače si ni mogoče razložiti njegovega posredovanja med Supilom in odločujočimi faktorji dvojne monarhije ob koncu Friedjungovega procesa, ko je šlo za to, da se reši čast lažnivega barona Chlumetzkega (med »belvederci« je ta veljal za nekakega južnoslovanskega »Fachmanna«). Drugače pa je Baernreither v nasprotju s krogom Franca Ferdinanda, ki je v južnoslovanskem vprašanju stavil na frankovce in Hrvate, iskal stikov tudi s Srbi.

²⁰ Za ta podatek se zahvaljujem odličnemu poznavalcu slovenske in avstrijske politične zgodovine začetka 20. stoletja mag. Andreju Rahtenu. Prim. Tudi J.M. Baernreither, n. d., 235: »...Bekanntlich ein Gedanke, der Franz Ferdinand zugeschrieben und der auch von unseren Christlich-sozialen vertreten wird. Zu diesem südslawischen Teil der Monarchie würden auch die Slowenen gehören, die ebenfalls auf diesem Standpunkt stehen.«

to, da pride do povezave Slovencev s Hrvati.²¹ Kakšna bo cena za izpolnitev njegovega jugoslovanskega sna v kakršni koli (še tako skromni) obliki, ga v bistvu ni zanimalo: pripravljen je bil žrtvovati tako kranjsko avtonomijo – ker mu je bil kranjski deželni glavar Šušteršič že hudo na poti, mu ni dosti pomenila! – kot štajerske in koroške Slovence, kakor je namignil Lampetu. Človek se vpraša: Kaj bi (Vse)Slovenski ljudski stranki po realizaciji Krekovih kombinacij sploh še ostalo v rokah?!

Šušteršičevci niso bili pripravljeni pristati na komando »feldvebljev« in na to, da se Kranjska spremeni v »vojaško granico«;²² zato so praktično vse do oživitve parlamentarnega življenja v Cislajtaniiji leta 1917 brezpogojno branili status quo. Zaradi tega jih po avtoritarnih spremembah hlepeči vojaški vrh habsburške armade – kljub njihovemu izpričanemu patriotizmu in hiperlojalizmu – ni posebej ljubil. V knjižici o političnih ciljih slovenske inteligence so si leta 1916 skorajda prislužili črno piko.²³ Iz Lampetovega dnevnika je razvidno, da se armada pravzaprav ni motila: kranjski deželni glavar ni bil posebej trdno prepričan o njeni sposobnosti na bojnem polju, saj je v začetku novembra 1914 liberalnemu ljubljanskemu županu Tavčarju (torej človeku, ki mu nikakor ni mogel zaupati) rekel: »Če imamo vojsko z Italijo, je Lah lahko v štirih dneh v Ljubljani.«²⁴

Leta 1916 so se v strukturah političnega življenja, kakršne so se v habsburški monarhiji oblikovale ob izbruhu 1. svetovne vojne, pokazale resne razpoke; po umoru cislajtanskega ministrskega predsednika Stürgkha, ki ga – vsaj po noticah v Lampetovem dnevniku – moremo imeti za nekakega Šušteršičevega pokrovitelja v prestolnici,²⁵ in po smrti starosvetnega cesarja Franca Jožefa so bile spremembe že tako rekoč neizogibne. Pričakovali in želeli so jih ljudje vseh mogočih nazorov, čeprav so si jih predstavljali sila različno. Na Slovenskem se je uveljavila misel o vsenarodni koncentraciji: Lampe tako 22. maja 1916 poroča v svojem dnevniku, da mu je Šušteršič pripovedoval o Tavčarjevem obisku; liberalni prvak je svojemu katoliškemu vrstniku in tekmecu tedaj sporočil, kako je Narodno napredna stranka sklenila, da je treba doseči dogovor o skupni politiki, uradna iniciativa za to pa naj pride iz (Vse)Slovenske ljudske stranke kot najmočnejše politične grupacije na domačih tleh. Šušteršič se je o vsej stvari želel najprej posvetovati s škofom Jegličem in »bazo«, tj. z zaupniki svoje stranke »na deželi«.

V začetku junija se je pri Lampetu o tej zadevi pozanimal tudi kranjski deželni predsednik Henrik grof Attems, ki je rekel: »Saj ste vsi Slovenci, ali ne morete priti skupaj? Ali se bo /katoliško-liberalni politični/ boj po vojski zopet iz nova začel?«²⁶ Avstrijska centralna oblast je najbrž hotela imeti čim manj pogajalskih partnerjev s skrajnimi zahtevami, zato je različne

²¹ V pogovoru z Lampetom 10. avgusta 1915 je Krek poudaril, da je pri njegovih stikih z vojaško camarillo »glavna stvar« združitev Slovencev in Hrvatov.

²² Dnevnik Evgena Lampeta, 10. avgust 1915.

²³ R. Stergar, »Politični cilji slovenske inteligence«. Nekaj drobcev o vohunih in vojaki, Zgodovina za vse V, št. 1, 21–29, zlasti 25. Prim. še I. Šušteršič, n. d., 190 in dalje, kjer se govori o prizadevanjih »nekronanega vojvode kranjskega« za ohranitev deželnega gospodarstva pred armadnimi rekvizicijami. Šušteršič naj bi v vojaških krogih veljal celo za človeka, ki je »militärfeindlich«!

²⁴ Dnevnik Evgena Lampeta, 2. november 1914.

²⁵ Nenavadno harmonijo med Stürgkhom in Šušteršičem je opazil tudi J.M. Baernreither; prim. J.M. Baernreither, n. d., 266. Za zveze med Šušteršičem in ministrskim predsednikom Stürgkhom je značilen podatek, da je dunajska vlada spor o kranjskih deželnih barvah sredi 1. svetovne vojne končala z naredbo, ki je podprla stališče avtonomnih deželnih organov (s slovensko večino) in se je uprla težnjam nemškonacionalnih krogov. Prim. dnevnik Evgena Lampeta, 29. avgust 1916. O svojih vezeh s Stürgkhom je Šušteršič zapisal v brošuri Moj odgovor (str. 190): »Nikdar ne bi bil uspel rešiti deželo /pred vpletanjem vojaštva v avtonomne zadeve, predvsem v gospodarski sferi/, da ne bi užival vsaj nekaj osebnega zaupanja pri merodajnih krogih in da ne bi razpolagal z dobrimi osebnimi vezevami, zlasti s takratnim ministrskim predsednikom Stürgkhom.«

²⁶ Dnevnik Evgena Lampeta, 2. junij 1916.

stranke vzpodbujala h kompromisni skupni politiki. Morda se je celo zavedala tveganosti uporabe načela »divide et impera« v »vojskinem času« (v miru se je seveda brez skrupulov ravnala po njem). V tem gre tudi iskati razlog, da je v sporu okoli kranjske zastave pritrdila Šušteršiču in avtonomnim, pretežno slovenskim deželnim oblastem, ne pa lokalnim nemškim krogom (močni so bili zlasti v Filharmonični družbi, ki je izzivala spore s Šušteršičem in njegovo garnituro) in njihovim podpornikom v armadi.²⁷ Lampe je Attemsu odvrnil, da bi bil za skupno slovensko platformo, vendar bi se pri njenem oblikovanju morali eliminirati radikalni elementi, ki žive zgolj od strankarstva.

Zaradi strastnega spopada med pristaši Janeza Evangelista Kreka in privrženci Ivana Šušteršiča (Vse)Slovenska ljudska stranka razmeroma dolgo ni odgovorila na liberalno »sondažo terena«. Šele sredi septembra je Šušteršič predložil svoje pogoje za sporazum s Tavčarjem (ki ga je v Narodno napredni stranki zagovarjal tudi Karel Triller, medtem ko sta bila proti njemu Fran Novak in Adolf Ribnikar²⁸); temelja dogovora morata biti:

1. absolutna zvestoba dinastiji in skupen odpor vsem, ki takšni lojalnosti nasprotujejo,
2. spoštovanje nauk in ustanov katoliške cerkve ter njena popolna svoboda.²⁹

Kranjski deželni glavar se je spet enkrat izkazal: liberalcem je dal ponudbo, ki je praktično niso mogli odkloniti, saj javno tema dvema pogojema tedaj ni bilo mogoče ugovarjati. Toda Krekovi somišljeniki so Narodno napredno stranko vseeno nagovarjali, naj Šušteršiču nikar ne odgovori pritrdilno. Tavčar je katoliškemu deželnemu odborniku dr. Vladimirju Peganu – sicer pristašu »nekronanega vojvode kranjskega« – celo povedal, da je bil zaradi tega pri njem bojeviti krekovec Evgen Jarc, ki želi, da bi se Šušteršič zaradi neuspelega poskusa nacionalne politične koncentracije blamiral,³⁰ tako bi bil omajan njegov ugled med sonarodnjaki in oslavljen njegov položaj v (Vse)Slovenski ljudski stranki.

Čeprav je oktobra 1916 prišlo do popolnega preloma med Šušteršičem in Krekom, saj je slednji zavrnil možnost sporazuma z deželnim glavarjem (zaradi česar je škof Jeglič dokončno opustil pomiritvene poskuse),³¹ je bila slovenska politika vsaj navzven še enotna, kar je pokazala Majniška deklaracija. Toda enotnosti ji ni dajal več slovenski, marveč jugoslovanski okvir. Deklaracija je od Šušteršičevih dveh pogojev za nacionalno koncentracijo sprejemala samo enega – brezpogojno lojalnost do vladajoče dinastije. Zaradi sodelovanja s pravoslavni Srbi in zaradi perspektive združevanja z muslimani v Bosni in Hercegovini poudarjanje katoliškega versko-cerkvenega ekskluzivizma ni več prihajalo v poštev. Ker je bil po Stürghovem umoru Šušteršič politično zelo osamljen – kakor sta 30. oktobra 1916 ugotavljala tudi Krek in Jeglič³² –, ni čudno, da kranjski deželni glavar ni mogel vztrajati pri svoji prvotni (docela slovenski) platformi. Tem lažjega srca pa je sprejel deklaracijo Jugoslovanskega kluba, ker jo je doživljal kot nadaljevanje svoje predvojne politične usmeritve, tj. trializma.

Nobenega dvoma ni, da je bil Šušteršič pred vojno – vsaj v okvirih svoje bombastične retorike – iskren privrženec trialistične ideje. 16. decembra 1918 je z Dunaja o tem pisal Antonu Korošču: »Jaz sem ves čas, pred vojsko in med vojsko, delal po svojih močeh in po svojih metodah za uresničenje naših narodnih idealov, doma in v inozemstvu. Moj cilj je bil:

²⁷ Dnevnik Evgena Lampeta, 29. avgust 1916.

²⁸ Dnevnik Evgena Lampeta, 2. september 1916.

²⁹ Dnevnik Evgena Lampeta, 18. september 1916. Prim. tudi Šušteršičev članek o tem v Slovincu z dne 18. septembra 1916.

³⁰ Dnevnik Evgena Lampeta, 11. oktobra 1916.

³¹ Dnevnik Evgena Lampeta, 30. oktober 1916. Prim. še Dnevnik Antona Bonaventure Jegliča, 29. oktober 1916. Hrani Nadškofijski arhiv v Ljubljani.

³² Dnevnik Antona Bonaventure Jegliča, 29. oktober 1916.

Zedinjena Jugoslavija, inkluzivno Srbija in Črna gora, toda – pod hrvatsko-slovenskim t. j. katoliškim vodstvom in s habsburško dinastijo.«³³ Še več: »nekronani vojvoda kranjski« je sodil celo med najvztrajnejše promotorje trializma, vendar je bil hkrati tudi naravnost brutalen realist: vedel je, da sprememb ni pričakovati, dokler sedi na prestolu kot Zemlja stari Franc Jožef (za čigar vladanja je bil uveden dualizem). Zato je vse svoje upe stavil v prestolonaslednika Franca Ferdinanda. Glede tega ni bil osamljen: tudi hrvaška Čista stranka prava je mislila tako. Baernreither je npr. v svoj dnevnik 9. maja 1913 zapisal o obisku njenega emisarja: »Sachs spricht immer von der Zukunft, dem 'dies certus an, incertus quando', das heißt von dem Tode des Kaisers als dem sicher kommenden Wendepunkt für die Südslawische Welt.«³⁴

Seveda pa je bil Šušteršič trialist v razširjenem in ne tradicionalnem pomenu te oznake: tretja državna enota habsburške monarhije naj bo Jugoslavija, ki obsega tudi slovenski prostor (običajni trializem se je namreč ustavljal na Kolpi in Sotli).³⁵ V tem smislu je posebej značilna njegova spomenica Francu Ferdinandu, ki je bila naslovniku odposlana iz Toblach 25. julija 1909. V njej je Šušteršič, ki je v kranjski deželni zbornici malo prej – 15. januarja 1909 – zaklical: »Kompas Avstrije /.../ kaže, gospoda moja, proti slovanskemu jugu,«³⁶ prestolonasledniku pojasnjeval: »Naš državnopravni program je trializem. Zavzemamo se zanj ne le iz narodnih, temveč tudi iz dinastičnih vzrokov; kajti pretežna masa slovenskega ljudstva je cesarju zvesta in stremlja za veliko, mogočno monarhijo pod žezlom habsburške dinastije. Združitev jugoslovanskih dežel in pokrajin v tretje državnopravno telo v okviru monarhije je dinastična potreba, ker se tem potom ustvari uspešni protiutež zoper tri najnevarnejše sovražnike dinastije: proti madžarskemu šovinizmu, proti laški in srbski iredenti. Jugoslovanska država v okviru monarhije, obsežajoča Hrvatsko in Slavonijo, Bosno in Hercegovino, srbske pokrajine Ogrske, potem slovenske in hrvatske dežele in pokrajine Cislitvanske, osobito Dalmacijo, Primorsko, Kranjsko, slovenske dele Štajerske in Koroške, – bi postavila od dne do dne naraščajoče jugoslovanske narodne struje v službo dinastične svetovne politike. Habsburška jugoslovanska država bi bila sigurna podlaga prihodnje balkanske in jadranske politike monarhije. /.../ Velika habsburška jugoslovanska država bi male /države južnih Slovanov na Balkanu/ vlekla k sebi, medtem, ko je sedanje razmerje obratno, ker pogosto male sesednje jugoslovanske države učinkujejo narodno-privlačno na jugoslovansko prebivalstvo monarhije. Naravni, mirni razvoj bi privedel do obvladanja položaja na Balkanu in jugoslovanski Jadran bi bil sigurna domena dinastije. Prihodnost naše monarhije leži na Jadranu in Balkanu. Baš tam pa leži tudi narodna prihodnost Jugoslovancev. Dinastični interes se tedaj krije z narodnim interesom Jugoslovancev z absolutno popolnostjo.«³⁷

Šušteršičeva spomenica, katere sprejem je Franc Ferdinand pismeno potrdil – pristavil je celo, da jo je bral z velikim zanimanjem³⁸ –, je bila pravzaprav prvi dokument, ki je »belvederce« obveščal o obstoju resne trialistične koncepcije pri Slovencih (kajti zaneseno govorjenje v kranjski deželni zbornici neposredno po aneksiji Bosne in Hercegovine bi lahko bilo tudi zgolj mahanje s sabljo po zraku).³⁹ Priznati je treba, da je bil Šušteršič pri njeni

³³ I. Šušteršič, n. d., 48.

³⁴ J.M. Baernreither, 235.

³⁵ Prim. o tem J. Pleterski, Trializem pri Slovencih in jugoslovansko zedinjenje, v: J. Pleterski, Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, Maribor 1981, 215–227.

³⁶ I. Šušteršič, n. d., 59.

³⁷ I. Šušteršič, n. d., 63, 64.

³⁸ I. Šušteršič, n. d., 65.

³⁹ F. Šuklje poudarja: »N/e more se trditi, da bi bil ta znameniti poslanec /tj. Šušteršič/ posebno plodovit

promociji izjemno spreten, kajti le razširjeni trializem bi lahko pomembneje učinkoval tudi zoper »laško iredento«: njegov tradicionalni soimenjak je namreč prihajal navzkriž le z najbolj nezmernimi italijanskimi imperialnimi aspiracijami po Dalmaciji in Reki, ne pa tudi z bolj realističnimi skominami v razširitev savojske kraljevine zagledanih politikov na Apeninskem polotoku (Trst, Goriško-Gradiščanska, Istra). Med prestolonaslednikovimi ljudmi na to uho vsi niso bili gluhi, saj Italija za belvederskimi zidovi ni uživala posebnega ugleda in simpatij. Bojeviti šef generalštaba Conrad von Hötzendorf se je celo močno ogreval za preventivno vojno zoper njo. Toda najidealnejši trenutek za takšno militaristično avanturo – čas, ko si je Italija lizala rane po strahovitem messinskem potresu leta 1908 – je bil nepovratno zamujen. Vsekakor je bil Giolitti neskončno pametnejši od svojih avstrijskih vrstnikov.

Glede na to, da so nekateri najvplivnejši dunajski politični krogi tik pred izbruhom 1. svetovne vojne že poznali koncept razširjenega trializma in ga do neke mere celo upoštevali v svojih »kalkulacijah« (Schwarzenberg; Baernreither govori v svojem dnevniku o tem, da je dr. Sachs »Trialist im gewöhnliche Sinne des Wortes« in da se ograjuje od tega, da bi tretji državnoopravni enoti monarhije pripadali tudi Slovenci⁴⁰), je mogoče ugotoviti, da je bil Šušteršič kot njegov najglasnejši promotor pri odločujočih cislajtanskih faktorjih razmeroma uspešen. Nič čudnega, saj je znal naravnost virtuozno brenkati tako po protimadžarskih kot po proti(veliko)srbskih in protiitalijanskih strunah – takšno glasbo pa so zlasti »belvederci« radi poslušali! »Nekronani vojvoda kranjski« je, kakor poroča Šuklje, s svojim državnoopravnim projektom pred širšo javnostjo prvič nastopil »v avstrijski delegaciji v seji z dne 12. novembra 1910, ko je v posvetovalno dvorano vrgel krilate besede: 'Nič ne pomaga, /.../ mi moramo priti do trializma, ako hočemo sploh imeti nado napraviti uspešno politiko na Balkanu.'«⁴¹ Zanimivo je to, da za uresničitev svojih trialističnih zamisli Šušteršič ni niti poskušal mobilizirati množic iz svoje stranke – kakor npr. tedaj, ko se je bojeval za splošno in enako volilno pravico. Po duši pač ni bil demokrat. Oziroma: predobro je vedel, kako lahko je maso navdušiti danes za eno in jutri za drugo parolo. Sam je imel s tovrstno demagogijo obilo izkušenj. Demokracija je bila v habsburški monarhiji komaj kaj več kot sinonim za popolno zmedo v državnem zboru (ki po padcu Beckove vlade skorajda ni bil zmožen sprejeti nobenega pametnega ukrepa).⁴² Poleg tega je bila igrača v rokah mogočnežev in vplivnežev: v Cislajtaniji je bil demokratični institut splošne in enake volilne pravice (za moške) uveden na ukaz od zgoraj (sam cesar je npr. agitiral zanj med poljskimi škofi, ki so bili člani gosposke zbornice!⁴³), da bi ukrotili tradicionalne nacional(istič)ne stranke; na Ogrskem je bil podoben ukrep stalna grožnja independentistično usmerjenim elitnim krogom; najbolj demokratična hrvaška stranka, HPSS bratov Radić, pa je bila finančno dotirana iz črnih fondov dunajske vlade (pri tej »temno sivi« politično-ekonomski transakciji je posredoval sam »nekronani vojvoda kranjski«!⁴⁴). Zato je Šušteršič stavil na zakulisno politiko in se je poskušal zriniti med zaupne može prestolniških oblastnikov. Vsaj pri ministrskem predsedniku Stürgkhu je uspel, medtem ko je Franc Ferdinand od Slovencev

po svojih izvirnih idejah, nasprotno, morda je /razširjeni/ trializem celo edina važnejša politična misel, ki se je rodila v njegovih možganih.« Prim. F. Šuklje, *Sodobniki*, mali in veliki, Ljubljana 1933, 253.

⁴⁰ J.M. Baernreither, n. d., 235.

⁴¹ F. Šuklje, n. d., 252, 253. Šušteršičevo grmenje in ropotanje v kranjskem deželnem zboru leta 1909 je pač bilo namenjeno domači politični sceni. Še v večji meri to velja za Krekove zgodbe o Srbih kot »naših /tj. jugoslovanskih/ Napolitancih«.

⁴² Šuklje celo meni, da dunajski parlament ni bil sposoben resnega dela od spopadov okoli Badenijevih odlokov dalje; prim. F. Šuklje, *Iz mojih spominov III*, Ljubljana 1929, 10, 11.

⁴³ Dnevnik Antona Bonaventure Jegliča, 20. december 1906.

⁴⁴ J. Horvat, *Hrvatski panoptikum*, Zagreb 1965, 70.

– vsaj sprva – najraje videl vsestransko povprečnega podpredsednika dunajskega parlamenta Josipa Pogačnika.⁴⁵ Za »nekronanega vojvodo kranjskega« se je po pričevanju Frana Šukljeta ogrel šele pozneje.⁴⁶

Šušteršič si je očitno predstavljal, da pomeni Majniška deklaracija Jugoslovanskega kluba poskus nadaljevanja njegove trialistične politike z drugačnimi – tj. parlamentarnimi – sredstvi in nič drugega.⁴⁷ Kako to, da je človek, ki se je dotlej vse od izbruha vojne zavzemal za status quo, pristal na reformno usmeritev?

Predvsem se je Šušteršič dobro zavedal, da so se časi začeli spreminjati: notranjepolitična preosnova habsburške monarhije od začetka vnovičnega delovanja dunajskega parlamenta dalje ne bi več bila nujno tako zelo neugodna za Slovence in sploh Slovane kot v letih 1914–1916. Nasprotno! T. i. lex Franta, ki je določala, da je treba poslej parlamentarne govore stenografsko zapisovati v vseh jezikih poslancev,⁴⁸ je bila simbolno opozorilo, da se doba, ko so avstrijski Nemci bolj enakopravni od drugih Cislajtancev, počasi bliža h koncu. Avstrija, kakršno je definiral Ernst von Plenner, se je selila v zgodovino. Toda: za »nekronanega vojvodo kranjskega« je trializem ostajal maksimalističen, zelo težko uresničljiv cilj. Zadovoljil bi se tudi s čim manjšim. Vsaj začasno. Kot območje realne politike je videl slovenski prostor – še posebej po sarajevskem atentatu, ki je za zmerom eliminiral Franca Ferdinanda kot potencialnega uresničevalca trialističnega načrta. »Organ« Šušteršičeve stranke – Slovenec – tako 6. julija 1914 ni po naključju poročal o žalovanju slovenskega katoliškega političnega tabora za ubitim prestolonaslednikom v vsestransko pomenljivem članku Pod staro slovensko zastavo.⁴⁹ Ta naslov je bil nič manj kot programsko vodilo politike »nekronanega vojvode kranjskega« vse do obnove parlamentarnega življenja v habsburški monarhiji. Pa tudi še pozneje, saj je uvodnik prve številke Šušteršičevega dnevnika Novice z dne 3. julija 1918 nosil naslov Naprej, slovenska zastava! Navezava na »linijo« iz leta 1914 je očitna.

»Nekronani vojvoda kranjski« je ob začetku izhajanja tega časnika zapisal: »Tedad /tj. leta 1917/ se je resno mislilo /v odločujočih krogih na Dunaju/ na Združeno Slovenijo. V tem hipu je bila Majniška deklaracija, izrečena v državnem zboru, dobra politična poteza, ki je pozornost obrnila na razmere na jugu in je opozorila avstrijsko javnost na važnost naših pokrajin v notranje in zunanjepolitičnem oziru. Na tem temelju bi se bilo moralo modro zidati naprej, in slednjič bi se bila našla rešitev, ki ne bi sicer izpolnila vseh zahtev Majniške deklaracije, pač pa bi bila dala Slovencem vsaj izpolnitev njihovih najnujnejših narodnih zahtev.«⁵⁰ Jugoslovanski program je potemtakem bil za Šušteršiča v prvi vrsti sredstvo za uresničevanje političnih ciljev na slovenskih tleh. Bil je nekakšen opozorilni strel čez premec, da bi avstrijska ladja ne zaplula mimo slovenskega pristanišča.

Da iz Združene Slovenije leta 1917 ni bilo nič, so poskrbeli slovenski parlamentarci, ki so se zagledali v jugovzhodno smer, v zarje Vidove, in jih ni več zadovoljevalo ničesar drugega kot Jugoslavija s cislajtskimi in translajtskimi deželami ter pokrajinami. Šušteršič zato v Novicah otožno in obtožujoče nadaljuje: »Politika večine državnih poslancev slovenskih /.../

⁴⁵ F. Šuklje, Sodobniki, mali in veliki, 251, 252.

⁴⁶ F. Šuklje, n. d., 252.

⁴⁷ Šušteršič je v brošuri Moj odgovor Majniško deklaraciji – za naše razlage nadvse pomenljivo – prikazal kot v bistvu identično s svojimi državnopravnimi načrti v obdobju 1909–1914. Prim. I. Šušteršič, n. d., 58–71.

⁴⁸ Prim. I. Dolenc, Moja rast, Celje 1991, 43, 44.

⁴⁹ Šušteršič je priznal, da mu je na zborovanju v ljubljanski unionski dvorani (o tem shodu je namreč 6. julija 1914 poročal Slovenec v članku z naslovom Pod staro slovensko zastavo) »/f/ezični konjiček /.../ nekoliko ušel« z vajeti v smer ostudne srbofobije. Prim. I. Šušteršič, n. d., 107.

⁵⁰ Novice 1, 1. št., 3. julij 1918, 1.

je vse to podrli. Storili so vse mogoče politične nerodnosti, po katerih so tekom enega leta dosegli, da se je podrl ves temelj, na katerem se bi mogla graditi pametna slovenska politika. Namesto da bi bili gradili v okviru Majniške deklaracije stavbo naše domovine /tj. Združene Slovenije/, so pa zašli v meglene daljave./«⁵¹

Šušteršičeve besede na svoj način potrjuje Fran Erjavec, ki je v svoji Zgodovini katoliškega gibanja na Slovenskem zapisal: »Medtem /si/ je /ministrski predsednik/ Seidler prizadeval sestaviti parlamentarno vlado. Ker so se mu vsi poskusi izjalovili, je dne 21. avgusta /1917/ rekonstruiral svojo uradniško vlado v stalno ter sprejel ob tej priliki v kabinet tudi dr. Iv/ana/ Žolgerja, ki je postal s tem prvi in tudi edini Slovenec-minister v Avstriji. Kakor je Jugoslovanski klub že poprej odbil ponudbo, da se ustanovi nekako Ilirsko kraljestvo, tako mu tudi Žolgerjevo imenovanje ni dalo povoda za kako spremembo stališča napram vladi, temveč je krepko vztrajal pri programu, ki ga je izražala /Majniška/ deklaracija, zlasti ker sta sklenila medtem (20. VII.) tudi srbska vlada in londonski jugoslovanski odbor tako zvano 'krfsko deklaracijo', ki je predvidevala ustanovitev enotne in demokratične 'Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev' iz vsega jugoslovanskega ozemlja monarhije ter dotedanje Srbije in Črne gore.«⁵²

Erjavec se je pri pisanju svojega dela opiral tudi na pričevanja dveh slovenskih državnozbornih poslancev, Jožeta Gostinčarja in Antona Korošca; v predgovoru Zgodovine katoliškega gibanja na Slovenskem namreč avtor pravi: »Kjer /.../ ne navajam nobenega izrečnega vira, tam so posneta moja izvajanja navadno po 'Slovincu' dotične dobe, le za novejšo dobo se imam za mnogo podatkov zahvaliti osebnim informacijam /različnih mož; med njimi sta od slovenskih parlamentarcev na Dunaju navedena le pravkar omenjena/ /./«⁵³ Jasno je, da je vest o ponujeni Iliriji (morebiti bi se ta formalnopravno naslanjala na Ilirsko kraljestvo iz Metternichovih časov) Erjavcu lahko posredoval le eden od obeh njegovih informatorjev iz nekdanjega cislajtanskega državnega zbora.

Pričevanji iz različnih taborov – Šušteršičevega in Krek-Koroščevega – se torej vsebinsko skladata: cislajtanska vlada je med obelodanjenjem Majniške deklaracije in 21. avgustom 1917 slovenskim politikom ponujala nekakšno rešitev – seveda v okvirih ozemlja, ki ga je sama nadzorovala. Šušteršič je hipotetično Ilirsko kraljestvo imenoval kar Združena Slovenija. Oblastniki v prestolnici ob lepi modri Donavi so bili pač v veliki stiski: italijanski pritisk na soški fronti ni in ni hotel popustiti, kaotične razmere v Rusiji pa tudi še niso prinesle večjega olajšanja težko preizkušenim avstro-ogrskim četam na vzhodnem bojišču. Zato je bilo treba neposredno za prvimi bojnimi črtami ležeče dežele in pokrajine nekako politično zadovoljiti ali jih vsaj odobrovoljiti s perspektivnimi načrti. Posebej zato, ker je monarhija od nastopa vlade cesarja Karla pa do razpleta Sixtove afere imela kljub tesnemu naslanjanju na Nemčijo še določeno voljo do vodenja samostojne politike.

Zadnjič pred agonijo monarhije so se odločujoči faktorji cislajtanske politike resneje ukvarjali z načrti združevanja južnoslovanskih dežel v začetku leta 1918; Šušteršič je o tem v Mojem odgovoru zapisal: »Moje obrazložbe /Majniške deklaracije cesarju pri avdienci januarja 1918/ so izzvale brez dvoma precejšen utis, kajti že takoj drugi dan se je ministrski predsednik Seidler začel pečati z mislijo, da združi vse avstrijske (cislitvanske) jugoslovanske pokrajine v eno samo upravno enoto. To je sam izjavil dr. Lampetu. Dalje ni prišel, ker je, kar sem sklepal iz raznih okolištin, informiral Nemce, ki so se seveda odločno uprli.«⁵⁴

⁵¹ Novice 1, 1. št., 3. julij 1918, 1.

⁵² F. Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem, Ljubljana 1928, 226.

⁵³ F. Erjavec, n. d., nepaginirana str. 4.

⁵⁴ I. Šušteršič, n. d., 92.

Toda – kot že rečeno – za večino v Jugoslovanskem klubu je bila ponudba cislajtanske vlade leta 1917 (o njej žal ne vemo nič natančnejšega, saj doslej še ni bil najden kak tozadevni arhivski dokument) premalo; hoteli so zrušiti dualizem in spremeniti ustavni red ne samo v Cislajtaniiji, temveč tudi v deželah svetoš Stefanske krone, kar pa je bilo potem, ko se je dal Karel Habsburški okronati za ogrskega kralja, v okvirih podonavskega imperija nemogoče doseči. Za takšno brezkompromisno usmeritvijo je stala ideologija jugoslovanske narodne enotnosti, ki sta jo zlasti Janez Evangelist Krek in Anton Korošec jemala zelo resno. Krek je npr. v svoji patetični »politični oporoki« septembra 1917 zapisal: »Pamti, Slovenče, Hrvate i Srbine, da si sin jednoga slavenskoga naroda na jugu Europe, i da ti osjećanja toga jedinstva neće uzeti nitko, ako si ga sam uzeti ne daš. /.../ Zato pak: Ujedinjenje, i ujedinjenom narodu jedinstvenu, samostalnu i slobodnu državu.«⁵⁵ Korošec pa je 2. oktobra 1918 v dunajskem državnem zboru nadvse samozavestno izjavljal: »Ministrskemu predsedniku, baronu Hussareku, bi želel dati dober nasvet: Roke stran od južnoslovanskega okvira in od južnoslovanske podobe! /.../ Naj ne živi v zablodi; ni več umetnosti pod soncem, ki bi mogla Hrvate in Srbe odtrgati od Slovencev/.../, kakor tudi ni umetnosti, ki bi ločila Slovence od Hrvatov in Srbov /.../ Mi Slovenci, Hrvati in Srbi, kar pač smo, hočemo biti skupaj, skupaj živeti in skupaj umreti! /.../ Noben okvir ni tako debelo pozlačen, nobena slika ni tako očarljiva, da bi mogla ločiti brate tega troimenega naroda.«⁵⁶

Namen in smisel Krekovega in Koroščevega jugoslovanstva je bilo jugoslovanstvo samo. To pa je nekaj drugega od Šušteršičevega političnega ideala: »V/edno /sem si/ le prizadeval, da ostane vse skupaj, kar je slovenskega./«⁵⁷ Jugoslovanstvo (ter v tem okviru tudi trialistična koncepcija) »nekronanega vojvode kranjskega« je bilo vsekakor podrejeno tej maksimi: bilo je docela funkcionalnega – in ne fundamentalnega – značaja. Nikakor ni pretirano reči, da si je Šušteršič med veliko vojno v prvi vrsti prizadeval najti rešitev za slovensko vprašanje, medtem ko sta Krek in Korošec sklenila za vsako ceno presekati jugoslovanski gordijski voz. Korošec je zato z nemalo patosa, pa tudi z neskrivano zafrkljivostjo in sarkazmom oktobra 1918 zavnil vladino ponudbo za narodno avtonomijo: »Mi smo vljudni, zato bomo tudi vljudno odgovorili. Mi južni Slovani se najvdaneje zahvalimo za avtonomijo. Baron Hussarek, prepozni ste! /.../ Pred vojno bi vam bili mogoče za to hvaležni, zdaj, v petem letu vojne, ko ste prelili že toliko nedolžne jugoslovanske krvi in nam zasekali take rane, saj pregon sledi za pregonom, zdaj vam pravimo: Nikoli in še enkrat nikoli! /.../ Po vseh srenjah južnih Slovanov gre samo en klic, globok in mogočen in nespremenljiv: Popolna svoboda ali smrt! /.../ Prepričan sem, baron Hussarek, da danes, 2. oktobra 1918, na zemeljski obli ne najdete več narodno zavednega južnega Slovana, ki bi vam bil pripravljen slediti po poti narodne avtonomije.«⁵⁸

To je na neki način veljalo tudi za Šušteršiča, ki je medtem vztrajno pletel svoje mreže. V pismu Korošču je 16. decembra 1918 povedal: »Vsi smo imeli pred očmi suvereno jugoslovansko državo, prosto vsakega tujega gospostva. Moj načrt se je dal realizirati edino le potom separatnega miru Avstrije z antanto. Vaša politika /ki je vodila k uresničitvi velikosrbskega jugoslovanskega sna/ je zamogla uspeti le s popolno zmago antante, odnosno s popolnim razsulom habsburške monarhije. Propagiral sem tedaj separatni mir in lansiral iz Švice, s pomočjo nevtrálnih prijateljev, tozadevne projekte. Po teh projektih naj bi se Avstro-Ogrska (t. j. cela monarhija) pod pritiskom antante federalizirala, spremenila v

⁵⁵ Citirano po J. Pleterski, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, Ljubljana 1971, 295.

⁵⁶ F.J. Bister, Anton Korošec, državnozborni poslanec na Dunaju. Življenje in delo (1872–1918), Ljubljana 1992, 252, 253.

⁵⁷ I. Šušteršič, n. d., 43.

⁵⁸ F.J. Bister, n. d., 252.

federacijo svobodnih narodov po švicarskem vzorcu. Argumentiral sem, da je to za antanto boljše kot razsul Avstrije, ker slednji privede sčasoma vendar-le do ojačenja Nemčije. Federaliziranje monarhije pa spravi avstrijske Nemce in pa Madžare pod slovansko, antanti prijazno vodstvo.⁵⁹ Trializem je bil v tem trenutku že pokopan, saj je predstavljal preozek reformski okvir za monarhijo; na dnevnem redu je bila (kon)federalizacija celotnega podonavskega imperija.

Šušteršič na tem mestu govori o svojih akcijah v zvezi z zasedanji Mednarodne katoliške unije. Na njenem prvem srečanju se je lahko »nekronani vojvoda kranjski« prepričal o osovraženosti Nemčije tudi med nevtralci.⁶⁰ Da je potem pri posrednih stikih z antantnimi emisarji – preko svojih švicarskih znancev – igral na karto germanofobije, ni čudno. Najbrž je bilo za Šušteršiča še posebej pomembno drugo zasedanje Mednarodne katoliške unije konec januarja 1918, ki so se ga poleg njega udeležili številni ugledni politiki (od nemških katoliških progresistov npr. Matthias Erzberger in Karl Muth, od Avstrijcev Ignaz Seipel, Franz Sommeregger, Heinrich Lammasch in Heinrich Mataja),⁶¹ vendar o tem zaenkrat ni na voljo kakšnih jasnejših poročil. Vemo le, da je bil Šušteršič nekako v tem času (tj. januarja 1918) – vsekakor še pred odhodom v Švico – pri cesarju Karlu. Monarhu je rekel, da je zadnja ura za uresničitev Majniške deklaracije, se pravi za združevanje dežel in pokrajin na slovanskem jugu.⁶² Ker na najvišjem mestu očitno ni naletel na nasprotovanje (saj naj bi takoj naslednjega dne šef vlade Seidler še zadnjič začel razmišljati o združevanju cislajtanskih južnoslovanskih ozemelj v eno upravno enoto, kar bi vladarjevega slovenskega gosta vsaj začasno zadovoljilo), je »nekronani vojvoda kranjski« na nevtralnem ozemlju razvil dejavnost v smeri, ki jo je naznačil v prejle citiranem odlomku iz svojega povojnega pisma Korošču. Naslednje Šušteršičevo potovanje v Švico marca 1918 je bilo po vsem videzu že izrecno posvečeno navezovanju posrednih stikov s francoskimi katoliškimi krogi (za monarhijo bi bila brez dvoma izredno zanimiva in obetavna njihova morebitna pacifistična prizadevanja). Vse to se je dogajalo z vednostjo avstro-ogrske diplomacije.⁶³ Svojih načrtov »nekronani vojvoda kranjski« ni opustil vse do prve polovice oktobra 1918, ko se je še enkrat podal v deželo Viljema Tella. Po vrnitvi za črno-žolte mejnike je odpotoval na Dunaj, kjer ga je še poslednjič sprejel cesar Karel.

To svoje srečanje z vladarjem opisuje »nekronani vojvoda kranjski« takole: »Druga in zadnja avdijenca, 14 dni pred razsulom habsburške carevine, se je vršila v cesarski vili v Reichenau-u in je trajala celo uro. To pot sem cesarju rekel: 'Veličanstvo, sedaj ni več zadnja ura, sedaj je zadnja sekunda!' Svetoval sem, naj cesar prav takoj in še preden pride Wilsonov odgovor na mirovni predlog, sam ustanovi narodne države in imenuje narodne vlade, ker se bodo sicer ustanovile brez njega in proti njemu. Pristavil sem, da naj v narodne vlade pokliče može, ki imajo brez dvoma zaupanje ljudstva, ne glede na to, se je li ta ali oni morebiti kdaj kompromitiral glede lojalnosti. Ko pride Wilsonov odgovor, naj bi že ekzistirale narodne vlade. – Cesar je vse to dobro sprejel, toda povdarjal je, da se integritete Ogrske ne more dotakniti, glede na svojo kronanjsko prisego. Čuti se vezanega po svoji vesti. Na to sem mu nasvetoval sledeči postopek. Naj se zaenkrat omeji na avstrijski ('cislitvanski') teritorij in ga podeli po svoji najboljši uvidevnosti v narodne države, določivši začasne meje, z izrecnim pristavkom, da se bodo končnoveljavne meje določile po sklepu miru. Pristavil sem, da bodo narodne vlade poslale svoje delegacije na mirovni kongres, kjer bo seveda vsaka zahtevala

⁵⁹ I. Šušteršič, n. d., 49.

⁶⁰ Dnevnik Evgena Lampeta, 13. november 1917.

⁶¹ J.W. Boyer, n. d., 412.

⁶² I. Šušteršič, 92.

⁶³ J. Pleterski, Dr. Ivan Šušteršič 1863–1925, Ljubljana 1998, 420.

tiste meje, ki jih bodo smatrale kot prave, tedaj n.pr. Jugoslavija: Hrvaško in Slavonijo, Bosno in Hercegovino ter jugoslovanske dele Madžarske, Čehi pa nemško Češko in Slovaško itd. Stvar mirovne konference bo, da odloči o teh zadevah in, če okrne ogrske meje, vprašam cesarja, ali boste znova začeli vojsko? Cesar je zamahnil z roko, rekoč: Vojska je nemogoča! Tedaj, rekel sem, podvrgli se boste višji sili t.j. odločbi mirovne konference in Vaša kronanjska prisega ostane neokrnjena. Cesar je opazil, da bi se narodi sami morali najprej pogajati za meje, preden se ustanovijo narodne države. Nato sem odgovoril: Ti se ne bodo nikdar zedinili in tačas nas bodo dogodki preplavili! Povdarjal sem, da se mora vse izvršiti te dni, inace je vse zamujeno.«⁶⁴

Potem ko je Šušteršič skoval skorajda neoslavistični načrt za politično »ukrotitev« avstrijskih Nemcev in Madžarov, je predlagal še revolucijo od zgoraj: cesar naj opusti kriterij lojalnosti do prestola in naj stavi na moč, katerih moč izhaja iz zaupanja njihovih narodov, se pravi iz demokratične koncepcije državne vlade! To je bil zanj paradoksalen položaj: postal je hud radikalec. (Izjemne okoliščine, ki so močnejše od posameznika, temu ali onemu človeku včasih namenijo vlogo, ki je nikoli ni nameraval odigrati na odru menjajočih se svetov.) Krekov somišljenik, dvorni svetnik Fran pl. Šuklje, ki se je prav tako kot Šušteršič nekoliko zapletel v načrte za upravno reformo monarhije – o tem je po Kelsnovem nagovarjanju predaval v dunajski Juridische Gesellschaft⁶⁵ –, je bil nasproti njemu zelo pohleven (celo njegov načrt upravne strukture »zaželeno dežele« Jugoslavije iz zadnjih dni habsburškega imperija, je nosil pečat avstro-ogrske ozemeljske razdelitve!). In vendar je bil Šuklje nazadnje na zmagoviti strani zgodovine, ob boku rušiteljem starosvetne monarhije, Šušteršič pa na »temni strani meseca«, se pravi med tistimi, ki so s propadom Avstro-Ogrske izgubili največ. Ostal je brez oblasti, brez časti in brez domovine. Postal je – z eno besedo – *loser*. Pozabil je pač, da je bil sam le upravitelj političnega aparata, ki je pred veliko vojno pod njegovo taktirko deloval kot ura, in ne njegov ustvarjalec oziroma gospodar v pravem pomenu besede. Saj vendar ni storil nič drugega, kot da je že obstoječo cerkveno »infrastrukturo« (vse druge »socialne mreže« so bile mnogo redkejšje in zato v dobi prodirajoče demokracije manj učinkovite!) politiziral in ji poleg verskega poslanstva naložil še kup drugih nalog iz javnega življenja. Ko je izgubil podporo ljubljanskega škofa Jegliča, je bil obsojen na propad. Šušteršič je bil samo strojevodja, medtem ko je bila njegova lokomotiva last drugih.⁶⁶ Nazadnje so mu »možje v črnem« njeno krmilo iztrgali iz rok.

Vemo, da je cesar Karel ukrepal drugače, kot mu je svetoval »nekronani vojvoda kranjski«; 16. oktobra je objavil manifest, s katerim je po Šušteršičevem mnenju dejansko abdiciral. Slovenski katoliški prvak je potem nemudoma odhitel iz prestolnice v Ljubljano, da se prilagodi novemu kurzu, vendar njegova podreditev kranjskega deželnega odbora zagrebškemu Narodnemu vijeću SHS na nikogar ni napravila posebno velikega vtisa. In samo privid je bil, da iz pogorišča habsburške monarhije vstaja zveza podonavskih držav. Šušteršič je moral v izgnanstvo, njegova slovenska domovina pa je bila razdeljena med dve sili, ki se jih je najbolj bal – med italijanski iredentizem in velikosrbsko jugoslovanstvo. (Nemcev, ki jih je na Kranjskem s svojimi domiselnimi mahinacijami stisnil v kot, se pač ni bal; po odsotnosti »prastrahu« pred mogočnim in ekspanzionistično razpoloženim severnim sosedom je bil Šušteršič vsekakor atipičen Slovenec.) Politika »nekronanega vojvode kranjskega« je doživela popoln polom. Le malo manjši debakel pa so doživeli tisti veljaki

⁶⁴ I. Šušteršič, n. d., 92–94.

⁶⁵ F. Šuklje, Sodobniki, mali in veliki, 331–333.

⁶⁶ Prispodoba je vzeta iz slikovite primerjave P.A. Tverskega med Bismarckom in Stolipinom: prvi je bil tako lokomotiva kot strojevodja, drugi pa samo lokomotiva!

(Vse)Slovenske ljudske stranke, ki so ga strmoglavili. Nad Jugoslavijo, kakršno so (so)ustvarili, so bili kmalu zelo razočarani.

Zusammenfassung

Einige Anmerkungen zu Šušteršičs Politik vor und während des Ersten Weltkrieges

Igor Grdina

Ivan Šušteršič (1863–1925) war seit Ende des 19. Jahrhunderts Führer des slowenischen katholischen politischen Lagers, von 1912–1918 Landeshauptmann von Krain. Nach Ausbruch des Ersten Weltkriegs befürwortete er den Status quo in der Habsburgermonarchie. Er vertrat die Auffassung, jede Veränderung der Verfassungslage würde den Slowenen nur schaden, könnte sie doch nur unter dem Druck der deutschnationalen Kreise in der Armee vollzogen werden. Mit diesen mußte Šušteršič 1916 als Führer der nationalen Autonomie in Krain sogar um die krainischen Landessymbole (Fahne) streiten, die mit den slowenischen nationalen Emblemen identisch waren. Im Gegensatz zu ihm setzte sich der zweite Führer des slowenischen katholischen politischen Lagers Janez Evangelist Krek (1865–1917) für die Anlehnung der nationalen Politik an die Armee ein und verwickelte sich 1915 in Kombinationen zur Einführung eines militärischen Kommissariats in Kroatien und Krain. Diese nichtkonstitutionellen Pläne, die mit den Ideen der kroatischen *Rechtspartei* (Aleksander Horvat, Ivo Frank, Vladimir Sachs) in Verbindung standen, kamen 1918 ans Tageslicht, als sie im kroatischen *Sabor* (Landtag) durch den Banus Antun von Mihalovich bloßgestellt wurden. Šušteršič und seine Anhänger, vor allem Evgen Lampe, stellten sich dieser Politik Kreks entschieden entgegen, waren sie sich doch bewußt, daß eine Militarisierung zur Vernichtung der Wirtschaft in den slowenischen Gebieten führen würde, die unmittelbar an der italienischen Frontlinie am Isonzo lagen.

Im Zuge der veränderten politischen Verhältnisse nach dem Mord an Šušteršičs politischem Schutzherr, dem österreichischen Ministerpräsidenten Graf Stürgkh, und nach dem Tode Kaiser Franz Josefs (1916), begann der krainische Landeshauptmann, dessen Stellung geschwächt war, seine politische Ausrichtung aus der Vorkriegszeit aufzunehmen, und zwar die des erweiterten Trialismus, d.h. eines Trialismus, der auch die slowenischen Lande und Gebiete umfassen sollte (der traditionelle Trialismus war auf den bosnisch-herzegowinischen und kroatisch-dalmatinischen Raum beschränkt). In den Jahren 1909–1914 promovierte er dieses Konzept mit ziemlichem Erfolg in den maßgebenden Kreisen der Doppelmonarchie. Im »Belevedere-Kreis« wurde es (von Kronprinz Franz Ferdinand und von Fürst Schwarzenberg) zur Kenntnis genommen und zeitweise auch ernsthaft erwogen. In diesem Rahmen ist 1917 auch Šušteršičs Beitritt zur *Mai-Deklaration* des *Jugoslawischen Klubs* im Reichsrat zu verstehen. Doch zwischen Šušteršič, der die slowenischen Gebiete stets als Raum der Realpolitik betrachtete, und den anderen Mitgliedern des *Jugoslawischen Klubs*, die entschlossen waren, den Dualismus der Habsburgermonarchie um jeden Preis zu Fall zu bringen, kam es alsbald zu großen Gegensätzen: Šušteršič beschuldigte die anderen slowenischen Reichsratsabgeordneten, sie hätten das Angebot der österreichischen Regierung über die Gründung des Vereinigten Slowenien bzw. des Illyrischen Königreichs (im Rahmen Zisleithaniens) zwischen Mai und August 1917 wegen ihrer Bemühungen um die Gründung eines jugoslawischen Staates leichtsinnig abgelehnt. Zuletzt trug sich der österreichische Ministerpräsident Seidler im Winter 1918, nach Šušteršičs erster Audienz beim Kaiser Karl, ernsthaft mit dem Gedanken einer Vereinigung der Südslawen Zisleithaniens.

Šušteršič erkannte in dieser Zeit bereits, daß der trialistische Reformrahmen für Österreich-Ungarn zu eng war. Darum zog er eine (Kon)föderation des gesamten Raums der Habsburgermonarchie in Erwägung. Mit Kenntnis der österreichisch-ungarischen Diplomatie versuchte er die Ideen von dieser Reform, die bei gleichzeitiger Unterzeichnung eines Separatfriedens der Habsburgermonarchie mit der Entente möglich wäre, in der Schweiz zu propagieren. Doch seine Bemühungen scheiterten. Mitte Oktober 1918 riet Šušteršič dem Kaiser Karl eine echte »Revolution von oben« an: der Herrscher sollte Zisleithanien in Nationalstaaten aufgliedern und deren Führung

den Politikern anvertrauen, die das Vertrauen ihrer Nationen genießen, ungeachtet ihrer Loyalität gegenüber dem Thron. Es wäre die Aufgabe der Friedenskonferenz, die endgültigen Grenzen zwischen den einzelnen Staaten zu ziehen, die wenigstens durch die Person des Herrschers verbunden wären. Auf diese Weise würde Karl von Habsburg auch den Bruch seines Krönungseids in Ungarn vermeiden, würde doch jede auf der Friedenskonferenz zum Nachteil Ungarns beschlossene Grenzkorrektur als »höhere Gewalt« gelten. Zu einem so radikalen Zug konnte sich der Herrscher nicht entschließen, die Nationalstaaten und -regierungen wurden schließlich – so wie Šušteršič es vorhergesagt hatte – gegen den Herrscher gegründet. In den letzten Tagen der Monarchie, als deren Zerfall bereits nicht mehr aufzuhalten war, versuchte Šušteršič noch eine politische Kehrtwendung, indem er die krainische Landesautonomie dem Zagreber *Nationalrat der Slowenen, Kroaten und Serben* unterstellte, doch das Manöver mißlang ihm und er mußte ins Ausland gehen.

RAZPRAVE FILOZOFSKE FAKULTETE

- 1985: Janek Musek: Narava in determinanta zavestnega odločanja
Štefan Kocijančič – Dragi Stefanija: Glosarij zbornika bratov Miladinovih
Nataša Golob: Dvanajstero mesecev: Povezave in ikonografija likovnih in literarnih ciklov od pozne antike do renesanse
- 1986: Jelka Pirkovič: Zgodovina urbanih oblik Kostanjevice na Krki
Tone Pretnar – Božena Ostromecka: Slovensko-poljski slovar – poskusni snopič
Slovenci v evropski reformaciji
Slovenski jezik v znanosti, 1
- 1987: Janez Höfler: O prvih cerkvah in pražupnijah
Stane Bernik: Črnomelj, urbanistični, arhitekturni in spomeniškovarstveni oris
Lokev skozi čas
Ivan Stopar: Karolinška arhitektura na Slovenskem
Iva Mikl-Curk: Rimska lončena posoda
- 1988: Etnološka stičišča, 1
Gregor Kocijan: Slovenska kratka pripovedna proza 1892–1918, Bibliografija
Irene Mislej: Janez Benigar
- 1989: Slovenski jezik v znanosti, 2
Milena Horvat: Ajdovska jama
Boris Paternu: Modeli slovenske literarne kritike (od začetkov do 20. stoletja)
- 1990: Janek Musek: Simboli, kultura, ljudje
Andrej Ule: Filozofija Ludwiga Wittgesteina (Od traktata do filozofskih raziskav)
Krešimir Nemec: Med literarno teorijo in zgodovino (razprave in eseji)
Jože Pogačnik: Starejše slovensko slovstvo
Paola Korošec: Alpski Slovani = Die Alpendslawen
Ivan Stopar: Vojak, potepuh in vedutist Friedrich Bernhard Werner Silesius
- 1991: Ivan Stopar: Jos. Leopold Wieser pl. Breg, Ljubljanski vedutist, kaligraf in miniaturist
Janez Sagadin: Razprave iz pedagoške metodologije
Etnološka stičišča 3 = Ethnological Contacts 3 = Zbieznosci etnologiczne 3
Dragi Stefanija: Osnovni frekvenčni slovar Nove Makedonije = Osnoven čestoten rečnik ...
Jože Koruza: Slovstvene študije
- 1992: Cvetko Butkovič: Razvoj glasbenega šolstva na Slovenskem I
Franc Križnar: Slovenska glasba v narodnoosvobodilnem boju
Dušan Nečak: Obisk preteklosti
Maks Tušak: Risanje v psihodiagnostiki I
- 1993: Andreja Vrišer: Noša v baroku na Slovenskem
Kultura narodnostno mešanega ozemlja slovenske Istre
Jasna Makovec-Černe: Členitev po aktualnosti in besediloslovje. Bibliografija
Rozina Švent: Bibliografsko kazalo Duhovnega življenja I–LX, 1933–1992
- 1994: Irena Gantar-Godina: Neoslavizem in Slovenci

- Miha Javornik: Evangelij Bulgakova (O ustvarjalnosti M. A. Bulgakova)
 Paola Korošec: Kulturno vrednotenje najdb z grobišča v Köttlachu pri Gloggnitzu
 Milica Bergant: Nove teme pedagoške sociologije in sociologije reforme šolanja
- 1995: Maks Tušak: Risanje v psihodiagnostiki I (dopolnjena izdaja)
 Jože Pogačnik: Slovensko slovstvo v obdobju razsvetljenstva
 Cvetko Budkovič: Razvoj glasbenega šolstva na Slovenskem II
 Kulturno ustvarjanje Slovencev v Južni Ameriki
 Matjaž Potrč: Pojavi in psihologija (Fenomenološki spisi)
 Irina Subotič: Likovni krog revije »Zenit« (1921–1926)
- 1996: Gregor Kocijan: Kratka pripovedna proza v obdobju moderne
 Ignacij Voje: Slovenci pod pritiskom turškega nasilja
 Jezik in čas (zbornik)
 M. Guštin, P. Novakovič, D. Grosman et al.: Rimsko podeželje = Roman Countryside
 Vincent Gaffney, Zoran Stančič: GIS approaches to regional analysis: A case study of the island of Hvar (ponatis)
- 1997: Maks Tušak: Risanje v psihodiagnostiki I (ponatis dopolnjene izdaje)
 Blaženka First: Oltar Sv. Treh kraljev v Slovenskih goricah (Problem grafičnih predlog v slikarstvu 17. stoletja na Slovenskem)
 Paola Korošec: Prispevek k izpovednosti velikega moškega zlatega prstana z grajske nekropole v Ptuj
 Peter Štih: Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem (ponatis)
 Tone Pretnar: Iz zgodovine slovenskega verznege oblikovanja
 Etnološka stičišča 5 & 7 (zbornik razprav)
 Maks in Matej Tušak: Psihologija športa (dopolnjena izdaja)
 Mirko Jurak: Zapisi o Shakespearu / Notes on Shakespeare (dopolnjena izdaja)
 M. Grosman, U. Mozetič, B. Simoniti et al.: Književni prevod
 Julia Balint: Slovar slovenskih homonimov (na podlagi gesel SSKJ)
 Anton Janko, Nikolaus Henkel: Nemški viteški liriki s slovenskih tal (Žovneški, Gornjegrajski, Ostrovrški) = Deutscher Minnesang in Slowenien ...
- 1998: Krištof Jacek Kozak: Estetski in idejni vplivi na predvojno dramsko in gledališko kritiko Josipa Vidmarja
 Tanja Mastnak: Koncept ponavljanja v moderni likovni umetnosti: slovenske refleksije
 Asja Nina Kovačev: Govorica telesa. Izraznost roke med naravo in kulturo
 Nemci na Slovenskem 1941–1995 (zbornik)
 Die »Deutschen« in Slowenien (1918–1955) = »Nemci« na Slovenskem (1918–1955) (Kurzer Abriß / Kratek oris)
 Mitja Skubic: Romanske jezikovne prvine na zahodni slovenski jezikovni meji
 M. Kline, M. Polič, V. Zabukovec: Javnost in nesreče – obveščanje, opozarjanje, vplivanje
 Ana Juvančič Mehle: Meinongova knjižnica v Ljubljani. = Die Meinong-Bibliothek...
 Alenka Vodnik: Tekstilni vzorci v srednjeveškem stenskem slikarstvu na Slovenskem
- 1999: Šumijev zbornik: Raziskovanje kulturne ustvarjalnosti na Slovenskem
 Sonja Pečjak: Osnove psihologije branja. (Spiralni model kot oblika razvijanja bralnih sposobnosti učencev)
 Gregor Kocijan: Slovenska kratka pripovedna proza 1919–1941
 Franc Zadravec: Pesnik Alojz Gradnik (1882–1967)
 Milena Horvat: Keramika. Tehnologija keramike, tipologija lončenine, keramični arhiv
 Eva Sicherl: The English Element in Contemporary Standard Slovene. Phonological, Morphological and Semantic Aspects
 Simona Kranjc: Razvoj govora predšolskih otrok
 Cene Avguštin: Kranj. Naselbinski razvoj od prazgodovine do 20. stoletja
- 2000: Miroslav Stiplovšek: Slovenski parlamentarizem 1927–1929

Razprave FF izdaja Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, tel.: 241–1090. Knjige lahko kupite z naročilnico ali v Knjižarni FF, Slovenska 1, 1000 Ljubljana.